

Вклучување на отворените образовни ресурси во образовниот процес

Анализа на можностите и препораки

Сеад Џигал

ноември, 2020

Оваа анализа е реализирана со финансиска поддршка од Фондацијата Отворено општество-Македонија (ФООМ), во рамките на концептот Образование на помалите етнички заедници. Ставовите и мислењата искажани во овој документ не се нужно ставови на ФООМ.

СОДРЖИНА

1. РЕЗИМЕ.....	2
2. КОНТЕКСТ	5
2.1. Општи поими и дефиниции.....	5
2.2. ООР во образовниот процес на глобален план	7
2.3. Преглед на состојбите со ООР во Северна Македонија	9
3. ПРАВНО-ЗАКОНСКА РАМКА ЗА ООР ВО РСМ	14
4. ИСКУСТВА ОД ЕВРОПА И ОД СВЕТОТ	22
5. Дигиталните образовни платформи и онлајн наставата во Северна Македонија.....	26
5.1. Општи состојби	26
5.2. Можности и препораки за вклучување на отворените образовни ресурси во редовната настава	28
БИБЛИОГРАФИЈА:.....	31
ИНДЕКС НА КРАТЕНКИ:	32

1. РЕЗИМЕ

Со анализата на постоечките состојби со отворените образовни ресурси (ООР) во Северна Македонија во претходните неколку години и во текот на претходната деценија, беа утврдени следниве согледби и клучни наоди:

- Во досегашните анализи, кои датираат од 2010 година до изработката на оваа анализа во 2020 година, беа регистрирани проекти и активности поврзани со ООР со различни степени на развиеност, вмреженост и функционалност. Генерална оценка е дека во Северна Македонија се присутни одредени активности, модели и проекти во поразвиени фази, базирани на концептите за отворено образование достапно за сите. Во постоечката форма и степен на развиеност тие се добра основа и платформа за понатамошен развој на ООР. Сепак, во многу сегменти недостигаат дополнителни ресурси, активности и алатки кои би ја прошириле примената на ООР во Северна Македонија и би го зголемиле нивното учество во образованието. Клучниот предуслов за ефикасна примена на ООР се дигиталните ресурси и нивната поврзаност, односно вмреженоста и координацијата на различни чинители кои се активни на ова поле.
- Законската рамка има солидна основа за натамошна надградба, со што би се обезбедило позначително вклучување на ООР во образовниот систем. Легислативата не ја опструира поголемата вклученост на ООР. Сепак, со досегашните анализи се утврдува дека отворените образовни ресурси не се интегрирани како целна или како стратешка одредница во законите. ООР спорадично се спомнуваат во делот на бесплатните едукативни материјали или бесплатните учебници, креирањето електронски материјали за едукација, библиотечните фондови и слично. Сепак, ова не е доволно консолидирано и прецизирано за да се потврди дека и законот и институциите се посветени на принципите на отворените ресурси во образованието. Законските одредби од оваа област покажуваат наклонетост кон користење и креирање на ООР, но тоа најчесто е без јасен стратешки приод. Исто така, важно е да се напомене дека поставувањето на законската рамка е нужен, неопходен и клучен чекор, но не и доволен услов за успешно применување на ООР. Треба да се гради култура на научно-образовна солидарност и споделување, за која има поттикнувачки сигнали во досегашните активности поврзани со ООР. Таквата култура на солидарност и споделување треба да внесе поголема рамнотежа со комерцијалната компонента која е неодминлив фактор во образованието во нашето општество, изградено на модели блиски до оние на ЕУ.
- Постоечкиот образовен систем не е доволно функционален во градењето информатичко и технолошки писмено општество засновано на знаења. Неопходен е понатамошен развој и обука на сите субјекти кои можат да придонесат за подобра вклученост на ООР. Во таа насока, потребно е интензивирање на обуките и тренинзите и размена на искуства меѓу сите активни учесници во образовниот процес и во

креирањето на образовните политики. Обуките треба да се конципираат на начин што ќе овозможи да се опфатат сите рамништа на ООР - од техничко до истражувачко ниво. Активностите треба да бидат приспособени на различните партиципирачки групи и на нивните потреби.

- Во сферата на бесплатните учебници, сè уште е видлив јазот меѓу образовните содржини во основното и во средното образование со оние од високото образование и со материјалите за научно-истражувачката дејност. Овој изразен јаз го кочи не само образовниот процес, туку и истражувачките активности, што има сериозни негативни ефекти. Ваквата поделеност треба да се отстрани и да се постави врз концепти кои овозможуваат интензивен развој на образовната и на научната дејност. Еден од најдобрите начини како да се направи тоа е креирањето методи за поголема вклученост на ООР во повисоките нивоа на образованието, како и директно поттикнување кон активна вклученост, преку споделување на ООР и креирање архиви и бази на ООР. Препорачливо е креирањето на ваквите бази да се врши преку утврдени стандардизирани методи и софтвер, за да се овозможи нивно вмрежување и слободен пристап без никакви технички ограничувања.
- Новите дигитални технологии отвораат многу можности за креативна употреба на дигиталните алатки и на бесплатните сервиси и ресурси, што е практично потврдено во многу проекти и активности во земјава. Нивната употреба расте, но активностите на овој план се сè уште фрагментирани за да имаат позначаен ефект врз образовниот процес во целина. Овој процес може да се поддржи и да се интензивира со дополнителни обуки на различни нивоа и со размена на меѓусебни искуства во различни форми на координација или вмрежување. Отворениот пристап треба да ги поттикне комуникацијата и креативноста и да создаде основни услови за суштинска и сеопфатна дигитализација на образованието.
- Во Македонија, како што е случај и во поголемиот број земји во развој, е присутен моделот на двојно наплатување на образовните содржини, особено во делот на високото образование и кај материјалите за специјалистичка научно-истражувачка работа. Со овој модел се трошат јавни средства првично преку издвојување финансии од буџетот за создавање научно-образовни содржини, а потоа низ дистрибутивната комерцијална мрежа крајните корисници повторно мора да платат за нив. Овој модел треба потемелно да се преиспита, со цел да се овозможи подобро раздвојување на јавниот и на комерцијалниот сектор, во интерес на принципите за отворено јавно образование. Примерот на Словенија, која успеа да ги надмине сличните проблеми наследени од претходниот систем, може да послужи како појдовен модел за изнаоѓање решенија применливи и во Северна Македонија. Јавните институции треба да се насочат кон подобро опслужување на граѓаните и научно-образовните субјекти, а

не само кон поддршка на пазарот на учебници и книги преку финансиска поддршка за креирање нови содржини.

- Неопходно е натамошно промовирање на користењето на отворените образовни ресурси (ООР), како напредна алатка во онлајн наставата, но и како дополнителна или алтернативна опција на класичните наставни средства и помагала. ООР се многу важни во руралните средини, каде што традиционалните образовни ресурси не се секогаш и целосно достапни. За целосно искористување на потенцијалот на ООР се потребни и дополнителни измени во регулативата, со кои ќе се овозможи нивна непречена употреба и вклученост во наставните стратегии и планови.

2. КОНТЕКСТ

2.1. Општи поими и дефиниции

Оваа анализа се фокусира на прашањето на „Отворените образовни ресурси¹“ (ООР) и концептот на употреба на образовните материјали достапни за слободна употреба, умножување и дистрибуција од страна на заинтересираните корисници, како што се научно-образовните работници, институциите, граѓанските организации, наставниците и едукаторите на различни нивоа на образованието, учесниците во неформалното образование и други.

Самиот термин на ООР за првпат влегува во употреба на конференцијата на UNESCO² во 2002 година, на која тие се дефинираат како отворен пристап до образовните ресурси, поткрепени со информатичките и комуникациските технологии, за консултативни, употребни и адаптивни цели во некомерцијални намени. Денес под ООР се подразбираат материјали кои се слободни за употреба од страна на наставниот кадар, студентите и самоуките поединци или групи, за настава, учење и за истражувања. UNESCO, со помош на својата разгранета мрежа канцеларии и проекти, се посветува на натамошен развој на „ООР-заедницата“.

Отворените образовни ресурси подразбираат:

- **Образовни содржини:** наставни програми, програми на курсеви, дигитални наставни содржини (учебници, прирачници, вежбанки, наставни планови, модули, тестови, видеоматеријали, зборници, журнари и сл.).
- **Бази на дигитални образовни материјали**, т.н. learning objects.
- **Образовни алатки:** софтвер што треба да го помогне развојот, употребата и развивањето на образовните содржини, како и алатки за генерирање содржини и создавање онлајн заедници во областа на образованието.
- **Авторски права:** оформување лиценци за авторски права кои ќе промовираат отворено објавување на образовните материјали.
- **Отворени и бесплатни курсеви и обуки.**

Заложбата за отворен пристап до учебниците претставува носечки столб за ООР. Имено, учебниците не се единственото, но секако се основното средство во процесите на учење и

¹ Понатаму ООР, англ. OER – Open Educational Resources.

² UNESCO's 2002 „Forum on the Impact of Open Courseware for Higher Education in Developing Countries“.

образование. Отворените учебници, соодветно на концептот на ООР, уште во почетните степени на образовниот процес, ќе придонесат за создавање нова општествена практика која, од самиот почеток, истовремено ќе ги подготвува идните генерации за двете основни улоги во образовниот процес - улогите на ученик и учител, односно корисник и создавач на нови образовни содржини.

Самиот концепт на ООР се надоврзува на поимот на Дејвид Вајли (David Wiley) за „отворена содржина“ (Open Content), кој почна да се развива некаде кон крајот на 90-тите години на минатиот век. Овој негов концепт ја прошири идејата дека постои активна врска меѓу принципите на движењето за отворен софтвер и движењето кое ќе се залага за отвореност на содржините, особено во делот на едукацијата. Вајли активно учествуваше и во создавањето на широкоприфатената отворена лиценца за содржини „Open Publication Licence“.

Основањето на „Creative Commons“ во 2001 година, како начин за дефинирање на цела платформа авторски права кои овозможуваат и го олеснуваат споделувањето содржини, како и иницијативата на MIT OpenCourseWare (OCW) за слободен пристап до повеќето свои прирачни материјали на интернет, го насочија и го зацврстија движењето за ООР³. По усвојувањето на „OCW“ моделот во 2005 година, тој се прошири во голем број институции, па во текот на 2008 година беа потврдени повеќе од 180 членки низ светот, кои се посветени на ООР, кој дотогаш вбројуваше над 4.000 прирачници и курсеви.

Корисно е да се дефинира и поимот „отворен пристап“ (Open Access, понатаму ОП), кој е доста близок до ООР. Материјали со отворен пристап се дигиталните и онлајн материјалите за слободна и бесплатна употреба, ослободени од авторско-сопственички рестрикции. ОП е резултат на вкрстување на влијанијата на интернетот врз едукацијата и движењето за слободен софтвер. Во суштина, ОП се заложува за тоа да се обезбеди лесен и слободен пристап до издавачките дела од научно-образовната сфера на интернет, што се промовира како ефикасен дистрибутивен модел на знаење. Во практична смисла, ОП главно подразбира онлајн достапност на научните и образовните статии од различни зборници, журнари и од други форми на објавување на ваквите содржини. Корисниците можат слободно да ги преземаат овие содржини, да ги читаат, копираат, печатат, дистрибуираат, пребаруваат, линкуваат, итн. ОП, секако, се надоврзува на проектите на јавните библиотеки во кои можете да се зачлените и да ги користите нивните архиви, со тоа што ОП го надминува географскиот јаз и ограничувања, а содржините ги прави достапни без надомест. ОП посочува и на проблемите на „дигиталниот јаз“ и на регионите каде што тој не е достапен поради слабиот развој на ИКТ.

Дополнително, ООР имаат за цел да овозможат да се спроведе „отворено образование“, односно знаењето да им биде достапно на сите на кои им е потребно и на оние кои

³ UNESCO's 2002 „Forum on the Impact of Open Courseware for Higher Education in Developing Countries“.
16 Johnstone, S. (2005)

бараат знаење и активно истражуваат. Идејата за OOP се развива паралелно со подобрувањето на употребата на дигиталните технологии и интернетот⁴.

2.2. OOP во образовниот процес на глобален план

Во согласност со препораките од UNESCO⁵, земјите во развој треба да бидат посветени на унапредување на слободните образовни материјали и ресурсите за бесплатна употреба. Преку нив би се овозможил натамошниот развој и поголемата инклузивност на образовниот процес. Исто така, би се „обезбедила слободна дистрибуција на образовните ресурси⁶“.

Како дел од своите клучни препораки за развој и унапредување на OOP, УНЕСКО наведува дека е неопходно:

- (1) градење на капацитетите на сите чинители и на засегнатите страни за обезбедување пристап, употреба, приспособување и прераспределба на OOP;
- (2) развивање политики кои го поддржуваат овој процес;
- (3) поттикнување инклузивен и правичен квалитет на OOP;
- (4) негување модели за одржливост на OOP и нивно континуирано обновување, и
- (5) олеснување на меѓународната соработка во врска со OOP.

Дополнително, на светскиот конгрес на УНЕСКО за отворени образовни ресурси, одржан во Париз во 2012 година, беше донесена „Париската декларација за OOP“, која се повикува на неколку претходни меѓународни декларации поврзани со оваа

⁴Листата на најважни документи за развивањето на OOP на глобален план: 2001 - основање на Creative Commons; 2002 – Budapest OpenAccess Initiative, UNESCO Forum on the impact of open courseware for higher education in developing countries; 2003 - Berlin declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, IFLA Statement on Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation; 2007 - Cape Town Open Education Declaration: Unlocking the promise of open educational resources, Open Educational Practices and Resources: OLCOS Roadmap; 2008 – EU Working Group on Open Access recommendations, European Commission Directorate-General for Research Science, Economy and Society Open Access – Opportunities and Challenges; 2010 -Alhambra Declaration on Open Access, и низа други документи во наредните години, кои ги надградија овие документи и нивните проектни цели.

⁵ UNESCO (2019), *UNESCO Recommendation on Open Educational Resources (OER)*, достапно на <https://is.gd/J8n5tA> (пристапено на 21.10.2020).

⁶Исто.

проблематика. На конгресот се дадени препораки за државите, секако приспособени во рамките на нивните капацитети и овластувања:

- (а) да ја поттикнуваат свеста за ООР и за нивната употреба;
- (б) да го поттикнуваат создавањето средини поволни за користење на информатичката и комуникациската технологија (ИКТ);
- (в) да обезбедат широко распространета мобилна технологија;
- (г) да го зајакнат развојот на стратегии и политики за ООР;
- (д) да го промовираат разбирањето и употребата на рамките за отворено лиценцирање, и
- (ѓ) да поттикнуваат истражувања за ООР, како и да поттикнуваат развој и адаптација на ООР на различни јазици и во различни културни контексти.

Во вака дефинираните околности можат да се споменат некои поистакнати трендови во областа на ООР, кои се релевантни за оваа анализа и за нејзините препораки:

1. Поголемиот дел од образовните институции во светот кои работат на полето на ООР го прават тоа со помош на сопствениот административен⁷, образовен и научен кадар. ООР најчесто подразбираат соработка на едукаторите и истражувачите во научно-образовната заедница. Чести се и примерите кога самите студенти се вклучени во ООР-проектите⁸.
2. Повеќето од проектите за ООР функционираат во тесна соработка и со употреба на авторските лиценци на „Creative Commons⁹“ или пак на „GNU Freed Documentation“¹⁰.
3. Направени се сериозни обиди за примена на ООР-проектите во земјите каде што интернет-врските се бавни, скапи или нестабилни. Еден од таквите потфати е т.н. „eGranary“ со околу 40 партнерски организации во различни земји.

Според Д’Антони и Севиџ¹¹ поистакнати и позабележителни ООР фундаментални проекти на светско рамниште се:

- Википедија - онлајн енциклопедијата чишто содржини ги генерираат корисниците и заедницата оформена околу овој отворен онлајн проект.

⁷Покрај наставниот и истражувачкиот кадар, за овие процеси се многу важни и различните административни оддели, како на пример оние за информатичка технологија, организација на базите на податоци, програмирање, преводи и др.

⁸На пример, Универзитетот Хемпшир, <http://dnstree.com/edu/hampshire/ocw>

⁹<http://creativecommons.org/>

¹⁰<http://www.gnu.org/licenses/fdl.html>

¹¹ D’Antoni и Savage, Open Educational Resources – Conversations in Cyberspace, стр. 10-11.

- „EduTools 32 “ на Hewlett Foundation - за употреба на софтвер во менаџирање курсеви.
- Африканската дигитална библиотека
- „Knowledge Commons“
- Open Content Alliance, и многу други.

2.3. Преглед на состојбите со ООР во Северна Македонија

Во оваа анализа ќе биде утврдена тековната состојба со ООР во рамките на образовно-научниот систем во РСМ и ќе се дефинираат клучните фактори и субјекти за развој и унапредување на ООР во земјата.

Покрај испитувањето на развиеноста и достапноста на ООР во рамките на образовниот систем во РСМ, ќе биде анализиран и развојот на образовните информатички средства наменети за онлајн настава, односно за наставен процес на далечина.

Во текстот ќе биде вклучен и осврт на постоечката законска рамка која го одредува и го условува процесот на развој и примена на ООР во РСМ. Во фокус на увидот во правно-законодавната рамка, меѓу другото, ќе бидат: уставните одредби кои се основа за постоечката образовна рамка во РСМ, Законот за основното образование, Законот за средното образование, Законот за високото образование во Македонија, Законот за образование на возрасни во Македонија, Законот за учебници за основно и за средно образование, Законот за електронско управување, Закон за слободен пристап до информации од јавен карактер, Стратешкиот план на Министерството за образование и наука 2020-2022, Стратегијата за образованието 2018-2025, Стратегијата за образование на возрасни 2019-2023¹², како и други важни документи и прописи кои системски го регулираат образованието и развојот на информатичкото општество.

Во контекст на анализата на општествените субјекти и законската рамка, ќе бидат понудени предлози и препораки кои треба да послужат како стратешки патоказ за подобрување на состојбите на планот на ООР во државата.

Во текот на анализата на постоечките ресурси и истражувања на ООР во РСМ беа регистрирани проекти и активности на планот на ООР со различни степени на развиеност и функционалност. Генерална оценка е дека се присутни активности и проекти во развиени фази, базирани на концептите за отворено образование достапно за сите, кои можат да послужат како добра основа за натамошен развој на ООР. Исто така, беше регистрирано дека во многу сегменти недостигаат иницијални активности и образовни алатки што би ја прошириле примената на ООР во РСМ. Клучен предуслов за ефикасна

¹²Достапни на <http://mon.gov.mk/page/?id=2048> (пристапено на 18.11.2020).

примена на ООР се инфраструктурната и дигиталната поврзаност, кои треба понатаму да се развиваат и да се подобруваат. Технолошките компоненти се неопходни во развојниот процес, но за тие да дадат резултати и поголем придонес во образовниот процес потребно е содејство со другите фактори кои се клучни за примената на ООР во образованието.

Според релевантните анализи¹³, „сегашниот образовен систем не го оптимизира доволно образовниот процес во подготовката на учениците за идни граѓани во информатичко-технолошки писмено општество засновано на знаења“. И во поглед на ИКТ-писменоста може да се заклучи дека е „неопходен натамошен развој и обука на сите чинители¹⁴“. Потребно е интензивирање на обуките, тренинзите и размената на искуства на сите кои активно учествуваат во образовниот процес и во креирањето на образовните политики. Обуките треба да се конципираат на начин што ќе овозможи да се опфатат сите рамништа на ООР (од техничко до истражувачко ниво). Секако, активностите мора да бидат приспособени на различните вклучени групи и на нивните потреби.

Наставниците со одредени компјутерски вештини сè почесто ги користат можностите на новите технологии и сервиси за слободен пристап до образовните содржини и алатки. Тие креативно ги користат новите можности во изведувањето на наставата, во комуникацијата со учениците и со родителите, како и за други намени. Како што се покажа во 2020 година, со префрлањето на образовните активности од училища на онлајн настава, недостигаше поголема координација и стандардизација на методите и на содржините за ваков тип настава. Овој процес може да се поддржи и да се интензивира со дополнителни обуки на различни нивоа и со размена на меѓусебни искуства за различни форми на здружување и вмрежување. Токму затоа е неопходна стандардизација на софтверот и на програмските алатки за создавање содржини, курсеви и програми. Развивањето на овој процес и проширувањето на овие активности би го решило проблемот на фрагментираноста на активностите кои не се меѓусебно усогласени.

И покрај неколку забележителни проекти и активности, сепак недостига поголема координација и надополнување на активностите, а забележлива е и недоволната искористеност на некои од постоечките бази за ООР. Процесите на вмрежување на базите на податоци и активностите околу отворениот пристап (ОП) и отвореното образование (ОО) засега се одвиваат бавно. Потребно е развивање и спроведување на кохерентен систем во сите сфери кои ги засегаат ООР: технологијата, софтверот, програмските политики, вмрежувањето на активните чинители и на содржините кои се обезбедени досега. Според сите релевантни показатели и светски искуства, неопходни се

¹³Бабунски, К., Јашари, Б., и др. (2016), *Можности за законска имплементација на отворените образовни ресурси (ООР) во Република Македонија - Документ за јавни политики*, Фондација за демократија на Вестминстер, Скопје.

¹⁴Ibid.

дополнителни онлајн сервиси кои ќе овозможат полесно наоѓање, пребарување и поврзување на постоечките бесплатни образовни ресурси и ќе ги мотивираат корисниците сами да придонесуваат кон зајакнување на тие ресурси, со учество во процесите на креирање и споделување на ООР. За жал, во моментот ресурсите се сè уште дифузирани и на поголемиот број од нив им недостига оптимизација за пребарување (Search Engine Optimization - SEO). Еден од позитивните исклучоци е сервисот oer.mk, каде што базите и другите кориснички аспекти се од напреден карактер. Овој модел може да послужи за други слични бази и да биде прилог кон подобро поврзување и вмрежување на ООР. Достапните ООР во Македонија треба да овозможат лесно пронаоѓање, поврзаност и прегледност на содржините.

На сервисот oer.mk засега се вклучени повеќе од 700 ресурсни единици, со разновидни образовни материјали од речиси сите типови (материјали од учебници, белешки од предавања, вежби и задачи, материјали за курсеви, наставни програми, материјали за одржување предавања, брошури, анализи, истражувања и извештаи), каталогизирани и индексирани за пребарување на 4 образовни нивоа (основно, средно, високо и неформално образование), во 5 обласни категории (природни науки, општествени науки, технички науки, уметност и др.) и на 3 јазици (македонски, албански и англиски јазик). Овој напреден сервис работи и на полето на подобрување на културата на споделување и солидарност меѓу работниците во образованието, со организирање различни настани и конкурси за најдобар придонесувач за ООР во одредени степени на образование, како на пример „Нај-ООР наставник во основното образование во 2020 година“ и други активности.

За жал, во последниве неколку години се изгубени базите на неколку претходни веб-сервиси, што предупредува на можноста од губење на постоечките ООР¹⁵ доколку тие не се вмрежат и соодветно не се одржуваат.

Во делот на употребата и дистрибуцијата на бесплатните учебници, постои изразена дистинкција меѓу образовните содржини за основно и за средно образование, споредено со ресурсите за високото образование, како и за образованието од втор и од трет степен. Овој јаз треба да се надмине и да се овозможи поинтензивен развој на високообразовната и научно-истражувачката дејност.

Реализацијата на проектот за бесплатни учебници, исто така, треба да се подложи на дополнителни доработки, со цел да се отстранат воочените недостатоци. Иако во постоечките образовни политики е предвидено дека издавањето учебници за сопствени цели не треба да биде иницирано од желбата за стекнување профит, туку за да се овозможи одредено јавно добро, во практиката ова останува само идеен концепт.

¹⁵На пример, <http://toolbox.pep.org.mk>, <http://www.e-uciliste.com>, <http://skool.mk>, <http://skool.com>, и низа други примери.

Учебникот, според предвиденото, не треба ниту да се продава, ниту да се купува, така што целиот процес треба да води кон одредена „демаркетизација“, односно „обеспазување“. МОН е единствениот откупувач на авторските права и единствен издавач на учебниците за основно и за средно образование, овластен да врши копирање и дистрибуција на учебниците. Целта на вака поставениот систем е создавање јавно добро и проширување на отворениот пристап до учебниците на колку што е можно поголем дел од населението.

Потребни се и дополнителни активности за зголемување на функционалноста на постоечките сервиси за бесплатни електронски учебници - „е-учебници“¹⁶. Оваа мрежна страница е оформена од Министерството за информатичко општество и администрација во 2009 година, а во 2012 страницата ја презеде МОН, при што се направени одредени подобрувања и реорганизација на содржините.

Според предвиденото, овој онлајн сервис треба да функционира како „дигитална библиотека за чување, пребарување и разгледување на електронските учебници наменети, пред сè, за учениците во основното и во средното образование“ и би требало да прерасне во „основен ресурс за пристап до огромен број електронски учебници од едно централно место“¹⁷. Во претходните истражувања беше посочен недостигот на документи кои попрецизно би ја дефинирале и регулирале содржината на сервисот за е-учебници, особено во делот во кој е дефинирана работата на веб-сервисот и одговорностите на оние кои се вклучени во рамките на овој сервис. Вклучените електронски учебници се прегледно каталогизирани, но отсуствува техничка можност за пребарување на содржините. Исто така, некои од учебниците не се достапни во целосно издание и недостигаат одредени материјали.

Кога станува збор за овој сервис, треба да се напомене дека не е искористена можноста содржините да се лиценцираат под „Creative Commons“ (CC). Станува збор за неколку типови лиценци или дозволи со кои авторот ги одредува условите и правилата за почитување на авторските права за користење на авторското дело. Ова посочува на недоволната информираност на клучните чинители за понапредните можности за развивање на овој сервис, кои би им помогнале на издавачите, на авторите и, секако, на МОН.

Според наодите од досегашните истражувања, не постои доволно развиена свест за лиценците на „Криејтив комонс“ (Creative Commons) и за можностите за нивна употреба во рамките на „е-учебници“. Недоволната информираност на главните субјекти (МОН, авторите и комерцијалните издавачи) придонесува за неупотребата на „Криејтив комонс“. Со оглед на тоа дека учебниците се бесплатни за крајните корисници, издавањето на учебниците е непазарна стопанска активност. Оттука, употребата на „Криејтив комонс“ е

¹⁶www.e-ucebnici.mon.gov.mk

¹⁷Бабунски, К., Јашари, Б., и др. (2016).

во интерес и на издавачите и на авторите и не претставува закана за нивните финансиски интереси.

Претходните анализи (Џигал 2010, Бабунски 2016) посочија дека не постои реална финансиска причина што би произвела комерцијална загуба за издавачите доколку тие се согласат учебниците да бидат објавени под оваа лиценца. Сепак, постојат и други елементи кои го условуваат резервирањето став на заинтересираните страни во овој процес, со што се пролонгира статус кво состојбата. Ваквата состојба главно е резултат на постоечката законска рамка, која недоволно ги прецизира односите на издавачите и на образовните институции, со што се креира одредена меѓузона која често се злоупотребува или од страна на авторите или од страна на издавачите. Ова создава своевиден парадокс во однос на тоа дека, дури и во делот на создавањето и користењето на бесплатните учебници и образовни материјали, клучен мотив сепак е профитабилноста. Втора клучна причина е недоволното ниво на обученост и практично искуство во однос на дигитализацијата во македонското издаваштво. Иако во последните неколку години (2017–2020) состојбите во делот на креирањето електронски материјали на македонски и на јазиците на другите заедници во РСМ се подобрани, сепак тоа е сè уште далеку од светските и европските стандарди. За ова се свесни и самите издавачи, според кои бавното темпо на дигитализацијата се должи на ограниченоста на пазарот, а дигитализацијата бара дополнителни инвестиции во опрема и обученост на човечките ресурси.

Клучен дел од постоечките сложени состојби кои придонесуваат за стагнацијата е заштитата на авторските права. Во оваа смисла, клучна придобивка од електронскиот учебник, како за авторот или авторите, така и за одделните групи корисници, е тоа што првите добиваат пристап до далеку побројна читателска „публика“, а вторите кон поголем број содржини. Авторите најчесто не слушнале и не знаат доволно за отворениот пристап до учебниците. Исто така, најголем дел од авторите не се упатени во начинот како да се заштитат авторските права во рамките на ОП за учебници преку интернет, а ниту еден од авторите нема потпишано одделен договор со МОН за електронско објавување на учебникот. Во македонскиот случај се потврдува наодот дека клучна пречка во користењето на ООР е непознавањето на стандардите и можностите на ООР од страна на авторите и на самите едукатори. Неопходна е дополнителна едукација на овој план и подигање на свеста за користењето на ООР. Секојдневното користење на ООР во образованието е важен фактор и клучен услов за збогатување на базите на достапни образовни ресурси.

Во каталогот на учебници има пристап до учебниците за кои авторските права ги има откупено МОН, а учебниците чиишто авторски права се под контрола на издавачките куќи се претставени само со нивната насловна страница. Во Законот за авторското право и сродните права, во член 75, став 2, стои: „Правото на издавање од ставот (1) на овој член не го содржи правото на издавање на делото во електронски облик. За издавање на

делото во електронски облик се склучува посебен договор“. МОН нема регулирано договори со овие автори, ниту за книжно, ниту пак за електронско објавување на нивните учебници, така што отворањето на овие учебници за користење многу би го подобрило квалитетот на самиот сервис.

Клучен проблем за сериозен напредок и пробив во развојот на ООР, исто така, се и авторските и сродните права. Нивното редефинирање во деловите кои се однесуваат на образовниот и на научно-истражувачкиот процес е крајно неопходно. Реално е да се очекува дека со започнувањето на преговарачките процеси за зачленување во Европската Унија, РСМ ќе го забрза процесот на подобрување на законските решенија во оваа област.

Состојбата на планот на достапноста на јавните научни трудови е непроменета. Постоечките бази се тешко достапни, а проблемите со авторските права повторно се една од главните причини за ваквите состојби. Потребно е овие содржини да бидат полесно достапни за образовната и за научната дејност, а нивната научна вредност да послужи како поттик за развојот на науката и образованието.

3. ПРАВНО-ЗАКОНСКА РАМКА ЗА ООР ВО РСМ

Во Уставот на РСМ образованието е одредено како јавно добро кое е подетално дефинирано и конципирано во неколку закони, како што се: Законот за основното образование, Законот за средното образование, Законот за високото образование, Законот за учебници за основно и за средно образование, како и Законот за авторското право и сродните права, Законот за наставниците и стручните соработници во основните и средните училишта, Законот за образование на возрасни и др. За оваа анализа е клучно да се напомене дека во ниту еден од овие закони не е дефинирано или регулирано создавањето и користењето на отворените образовни ресурси.

Во Уставот на Република Северна Македонија, како дел од утврдените економски, социјални и културни права, во член 44 се дефинирани следниве одредби:

Секој има право на образование.

Образованието му е достапно на секого под еднакви услови.

Основното образование е задолжително и бесплатно.

Исто така, во член 47 се наведени основните компоненти на образовниот процес, преку гарантирање на слободата на научните, уметничките и на другите видови творештво, а

државата треба да ги поттикнува и да ги помага науката, уметноста и културата, научниот и технолошкиот развој и техничката култура. Во ваков уставно-одредбен контекст, образованието јасно се дефинира како јавно добро и како област од јавен интерес¹⁸. Посочената уставна рамка на образованието упатува на тоа дека неговата природа на јавно добро треба да биде поконкретно преточена во соодветни закони.

Во член 1 од Законот за основното образование, основното образование се дефинира како дејност од јавен интерес, а подолу во законските одредби се уредува како задолжително.

Член 3: Секое дете има право на бесплатно и квалитетно основно образование и воспитание во основно училиште.

Член 8: (1) Основното образование е задолжително, трае девет години и се организира во три воспитно-образовни периоди, и тоа: од прво до трето одделение, од четврто до шесто одделение и од седмо до деветто одделение.

(2) Родителот, односно старателот на ученикот, е должен да му овозможи на своето дете да ја исполни обврската за задолжително основно образование и воспитание.

Во член 11 попрецизно се дефинира и концептот на „инклузивно образование“¹⁹. Воспитно-образовниот процес се организира и се остварува според наставни планови и програми кои ги изработува и подготвува Бирото за развој на образованието. Законот за основното образование пропишува дека при остварувањето на задачите во воспитно-образовната работа задолжително се користат и информатичко-комуникациските технологии, а Законот упатува и на интернетот и неговото користење за учење, особено во делот на креирањето на образовните материјали и учебници.

Како клучни принципи се дефинираат „еднаквоста, достапноста, пристапноста и инклузивноста“ (член 4), но недостигаат попрецизни одредби за спроведување на овие начела, меѓу другото и во корелација со ООР.

¹⁸Треба да се напомене дека Уставот остава простор и е инклузивен и за другите видови образовни дејности: Член 45: „Граѓаните имаат право, според условите одредени во законите, да отвораат приватни образовни установи“.

¹⁹Член 11: (1) Основното образование е институционално, кадровски и содржински организирано на начин кој поддржува инклузија на сите деца во редовното основно образование. (2) Инклузивното образование е процес кој ги зема предвид различните индивидуални потреби за развој на учениците, давајќи еднакви можности за остварување на основните човекови права за развој и за квалитетно образование. (3) Инклузивното образование од ставот (2) на овој член, вклучува промени и приспособувања на наставната содржина, пристапот, структурите и стратегиите за учениците со попреченост, со заедничка визија и убедување дека државата има обврска да обезбеди образование за сите деца. (4) Инклузијата на сите деца во редовното основно образование се дефинира со Концепцијата за инклузивно образование, која ја донесува министерот, по предлог на Бирото, и истата се објавува на интернет-страниците на Министерството за образование и наука и Бирото за развој на образованието.

Средствата за финансирање на основното образование се обезбедуваат од буџетот на РСМ (член 157), а се дозволува и обезбедување средства од други извори (на пример, од донации (член 158). Државните институции имаат доминантна позиција во однос на управувањето со финансиите во образованието. Евидентно е отсуството на дефинирање на попрецизни насоки за креирање и користење на слободните образовни материјали, со што би се зајакнале уставните одредби за бесплатно образование што им е подеднакво достапно на сите. Единствениот концепт вграден во постоечкиот законски систем е моделот на „сервирање на бесплатните образовни материјали од страна на институциите на државата“, а другите можности за инклузивност и партиципација на други потенцијални придонесувачи остануваат недоречени во законите. Најчесто, наставниците во основното образование создаваат и употребуваат отворени образовни ресурси како дополнителни материјали во наставата (вежби, презентации, речници, видеа и сл.), поврзани преку модерните дигитални технологии за вмрежување и комуницирање.

Член 55 од Законот за основното образование ја допира областа на ООР, со утврдување на правилата за оформување и користење на библиотеки на ова ниво на образовниот процес, како и со поттикнување на „информациската и медиумска писменост“. Библиотеките треба да имаат „јавно истакнато работно време и да бидат отворени доволен број часови, за да може да ги посети секој ученик“. Во библиотеките треба да се обезбедат лектури за учениците и стручна литература за наставниците и за стручните соработници.

Член 55

(1) Училишната библиотека е место за библиотечно–информациски, воспитно-образовни и културни активности во училиштето, со цел развивање навика за читање и користење на библиотечните услуги од страна на учениците. (2) Во училишната библиотека се прибира, се обработува библиотечната граѓа (книги, сериски публикации и сл.) и им се дава на користење на учениците и на вработениот кадар. (3) Во библиотеката се организираат активности преку кои кај учениците се развива култура за читање, но не само во функција на учење, туку и за развивање на љубопитноста, креативноста и фантазијата, а таа е и место за самостојно и колаборативно истражување и учење, како и за развивање на информациската и медиумска писменост. (4) Библиотеката е достапна и пристапна за сите ученици, вклучително и за учениците со попреченост, има јавно истакнато работно време и е отворена доволен број часови, за да може да ја посети секој ученик. (5) Училиштето е должно во фондот на библиотеката да ги прибира учебниците, наставните средства наменети за учениците, како и да обезбеди лектури за учениците и стручна литература за наставниците и за стручните соработници.

Во делот на санкциите, се забранува „продажбата на учебници, списанија и друга литература во основните училишта“ (член 123 став 2).

Во делот на средното образование, во член 2, законски тоа се дефинира како „јавен интерес“ (дејноста што се остварува во средното училиште е од јавен интерес и се врши како јавна служба) и задолжителна категорија за сите граѓани, која е бесплатна во јавното образование.

Член 3: Средното образование е задолжително за секој граѓанин, под еднакви услови утврдени со овој закон. Средното образование во јавните средни училишта е бесплатно.

Наставните планови и програми се предлагаат преку Бирото за развој на образованието и Центарот за стручно образование и обука, а ги одобрува Министерството за образование и наука:

Член 21:

(2) Програмите се изработуваат според модел на програми што го донесува министерот, по предлог на Бирото за развој на образованието и Центарот за стручно образование и обука. Во моделот се утврдува и флексибилноста во реализацијата на наставните подрачја и теми.

(4) Со наставните програми се определува задолжителното користење на информатичко-комуникациските технологии во училиштето за реализација на воспитно-образовната работа.

Јавното средно образование се финансира од буџетот, а финансискиот план и распределбата на средствата се во надлежност на Министерството за образование и наука. Законот, како и во случајот на основното образование, дозволува финансирање и од други извори, со напомена дека тоа треба да се одвива на непрофитна основа.

Во Законот за високото образование е наведено дека Министерството за образование секоја година обезбедува „преведена и печатена стручна литература по 50 универзитетски учебници што се употребуваат на десетте прворангирани универзитети

согласно Шангајската листа“ (член 112)²⁰. Сепак, трошењето на средствата за учебниците не е прецизно одредено и во практиката преовладуваат различни интереси кои го релативизираат образованието како јавно добро, а честопати тоа се комерцијални и други видови интереси. Треба да се нагласи дека креирањето учебници во рамките на Законот за високото образование не е одредено како дејност од јавен интерес. Практиката покажува дека вработените во високото образование користат ООР во наставата, особено преку споделување и приспособување на содржини од други средини и јазици. Исто така, овој закон мошне штуро утврдува рамка за креирање „информациско-библиотечните“ системи.

Член 20: Во рамките на единствениот библиотечно-информациски систем утврден од универзитетот, ја организира работата на библиотеката и организира библиотечно-информациска и документациска дејност.

Во Законот за учебници за основно и за средно образование, во член 6, е наведено дека „Учебниците во јавните основни и средни училишта се бесплатни“, со додавка дека „(2) Издавачот има право да го пушти одобриениот учебник во слободна продажба, по цена по која Министерството го откупува истиот“. Во член 4, пак, стои дека планот и програмата за одделни предмети ги предлага Бирото за развој на образованието, а ги утврдува Министерството за образование и наука.

Бирото за развој на образованието, во соработка со Центарот за стручно образование и обука и со Центарот за образование на возрасни, ја изработува програмата за издавање учебници, која за да стане важечка, треба да биде потврдена од страна на министерот (член 12). Во овој дел малку пошироко се утврдуваат клучните чинители во процесот на креирање на содржината на учебниците. Кон нив треба да се додаде и „националната комисија за учебници“.

Член 7:

(1) Владата на Република Македонија формира Национална комисија за учебници (во натамошниот текст: Националната комисија).

(2) Националната комисија е составена од 21 член, кои ги именува и разрешува Владата, и тоа: четири члена од високообразовните и научните установи од областа на јазиците, два члена од високообразовните и научните установи од

²⁰ „Министерството надлежно за работите на високото образование секоја година обезбедува преведена и печатена стручна литература, односно по 50 универзитетски учебници кои се употребуваат на десетте прворангирани универзитети согласно со Шангајската листа“.

областа на општествено-хуманистичките науки, четири члена од високообразовните и научните установи од областа на природните науки, математиката и техниката, четири члена од високообразовните и научните установи од областа на уметностите и спортот и седум члена од основните и средните училишта.

Надлежности на Националната комисија се:

(1) од рецензентите од соодветна научна област, да формира рецензентски комисии за ракописите на учебниците, и

(2) да го доставува мислењето на рецензентските комисии за адаптираните учебници од странство до директорот на Педагошката служба (член 9).

Треба да се напомене дека во овој закон доминира принципот на централизираност во одлучувањето, каде што Владата ја презема, директно или посредно, клучната улога во процесот на креирање на учебниците. Овој принцип треба да се преразгледа и да се утврди поинклузивен пристап кој би придонел за подобра вклученост на ООР.

Програмата за издавање учебници ја изработува Бирото за развој на образованието, во соработка со Центарот за стручно образование и обука и Центарот за образование на возрасни, а ја утврдува министерот, додека Педагошката служба објавува конкурс за издавање учебници за секое одделение и за секој предмет (член 12). Надзор над спроведувањето на одредбите од овој закон врши Државниот просветен инспекторат.

Во член 13, став 3-5, дополнително стои важна одредница која потенцијално влијае врз употребата на ООР:

„За употреба на учебник по странски јазик, одобрение може да побара домашен издавач, како и издавач од друга држава во која е регистриран за издавачка дејност, преку законски застапници во Република Македонија. Одобрение за употреба на учебник по странски јазик дава Педагошката служба.

Министерството може да откупи потребен број одобрени учебници по странски јазици, заради обезбедување бесплатни учебници во основното и во средното образование“.

Сумарно, може да се каже дека Законот има добра основа и остава простор за подобро вклучување на ООР или, со други зборови, дека тој нема негативно влијание врз ООР, но е видливо дека отворените образовни ресурси не се вклучени во него како стратешка одредница или компонента. Тие спорадично се спомнуваат во делот на бесплатните материјали или учебници, но недоволно консолидирано за да се потврди дека и Законот

и институциите се доволно посветени на принципите на отворени ресурси во образованието и на изнаоѓањето начин како тоа да се подобри.

Клучниот дел од Законот, кој подиректно се однесува на ООР, е прецизиран во членовите 24-25:

Член 24

(1) Секој ученик на почетокот на учебната година добива комплет бесплатни учебници.

(2) Наставниците се должни да им укажат на учениците и на родителите дека учебниците не смеат да се оштетуваат, потцртуваат или да се означуваат одделни делови од текстот во учебникот.

Член 25

(1) По завршувањето на наставната година, ученикот е должен комплетот учебници (неоштетен)²¹ да го врати во училиштето, освен учебниците во кои има содржини кои ученикот ги пополнува со пишување, бојење или пак одредени страници од учебникот ги пополнува со сечење и лепење.

(4) Секое училиште е должно да формира фонд на учебници.

Законот за авторското право во член 12 ги прецизира типовите авторски дела во кои се вклучени компјутерски програми, но не е прецизиран статусот на електронските форми на содржините, иако тие низ практиката се подразбираат само како потформат на авторскиот труд. Овие недоречености индиректно ги замаглуваат можностите што ги нуди неограниченоста и бесплатноста на умножувањето на електронските материјали. Во член 16 пак се дефинираат принципите за одредување на т.н. незаштитени творби:

Член 12

(1) Авторско дело, во смисла на овој закон, е интелектуална и индивидуална творба од областа на книжевноста, науката и уметноста, изразена на кој било начин и во која било форма.

²¹Член 25, став 3: „Ако ученикот не го врати комплетот учебници или го врати оштетен, родителот, односно старателот на ученикот, ја надоместува вредноста на комплетот учебници, односно на учебникот, со плаќање на 70 % од каталожката вредност на учебникот“.

(2) За авторско дело се смета особено: а) пишано дело (книга, напис, статија, прирачник, брошура, расправа и други дела од иста природа); б) компјутерска програма, како пишано дело; в) говорно дело (предавање, говор, беседа и други дела од иста природа); г) музичко дело, со или без текст; д) драмско, драмско-музичко, кореографско и пантомимичарско дело; е) фотографско дело и дело создадено во постапка слична на фотографската; е) аудиовизуелно дело (кинематографско и друго дело изразено со подвижни слики); ж) дела од ликовната уметност (слика, цртеж, графика, скулптура и друго); з) дела од архитектурата; с) дела од применетата уметност и дизајнот, и ј) картографско дело, план, скица, технички цртеж, проект, табела, пластично дело и друго дело со ист или сличен карактер, од областа на географијата, топографијата, архитектурата и науката.

3) Како авторско дело се смета и преработка на авторско дело.

Член 16

„Како авторско дело, во смисла на овој закон, не се сметаат: 1) идеите, теориите, концептите, методологиите на работа или математичките концепти, независно од начинот на објаснувањата или изразувањата; 2) службените текстови од политичка, законодавна, административна и судска природа и нивните службени преводи; 3) дневните и други вести кои имаат карактер на обични медиумски информации, едноставни факти и податоци, и 4) идеите и концепциите што претставуваат основа за кој било елемент на компјутерска програма, вклучувајќи ги и деловите од програмата што овозможуваат поврзување и интеракција меѓу елементите на програмската и машинската опрема (интерфејси).

Авторот има исклучиво право да забрани или да дозволи користење на неговото дело, без оглед на тоа дали станува збор за оригиналот или за примероци од оригиналот. Во член (27) се наведени видовите материјални права: 1) правото на умножување; 2) правото на пуштање во промет; 3) правото на јавно соопштување, и 4) правото на преработување, кои се исклучиви материјални права и му припаѓаат на авторот, во контекст на користење на авторското дело.

Умножувањето има суштинско значење за слободниот пристап до образовните материјали од различни типови. Законот го гледа ова право како запишување, снимање или изработка на повеќе примероци од делото, без оглед на материјалот од кој ќе бидат направени примероците, што вклучува електронски и дигитални записи. Со ова, Законот ги прифаќа придобивките од информатичката технологија и упатува на тоа дека

умножувањето може да се врши и преку „складирање на делото во електронски облик и со префрлање на делото од аналоген во дигитален систем“ (член 28).

Правото на јавно соопштување на делото, според член 30, подразбира делото да биде ставено „на располагање на јавноста“. Во член 52 е регулирано користењето без плаќање надоместок во случаи како „привремено умножување“, кога „умножувањето е од минлив карактер“ и кога „умножувањето само по себе нема независно економско значење и чија единствена цел е да овозможи пренесување на податоците во мрежа“ (став 1), како и во случаи кога „умножувањето се врши од страна на образовни институции, заради остварување на нивната дејност и без непосредна или посредна економска или комерцијална цел“.

Дополнително, во член 75 од Законот се пропишува неопходноста од два издавачки договора, врз основа на кои авторот му го пренесува правото на умножување на своето дело на издавачот. Неопходноста од два договора се однесува на ситуации кога делото е објавено или ќе биде умножено и/или пуштено во промет во различни форми, односно на различни материјални носители на содржината на делото, за што е потребно да се склучи еден договор кога делото е во книжен облик, а кога тоа дело ќе биде издадено или умножено во електронски облик, треба да се склучи друг или посебен договор.

И овој закон ги покажува особеностите слични на другите законски материјали од оваа област, кои покажуваат наклонетост кон креирање и користење на ООР, но тоа најчесто е дифузирано и недоволно кохерентно, без стратешки приод и план.

4. ИСКУСТВА ОД ЕВРОПА И ОД СВЕТОТ

Само една година по Декларацијата за ООР на УНЕСКО (Париз, 2012 година), Европската комисија во септември 2013 година ја започна иницијативата „Отворање на образованието“, со цел да се модернизира европскиот образовен систем посветен и потпрен на отворените образовни ресурси. Во 2013 година, исто така, беа објавени првите модули на полската програма на отворените е-учебници од „Дигитални училишта“, која беше исчекор кон реализацијата на овие заложби за отворено образование во Европа.

ПОЛСКА

Полска е пример на земја која прва ја поддржа националната програма за отворен учебник на ниво на цела држава. Во периодот од 1999 до 2005 година во Полска беше обезбедена компјутерска опрема во повеќе од 11.000 училишта. Во 2003 година беше започнат образовен онлајн сервис под име „Scholaris“, како поддршка на учителите во руралните средини. До 2008 година на порталот беа достапни 29.000 материјали за

образование. По пристапот во Европската Унија, проектот продолжи со користење на европските фондови, така што до крајот на оваа програма беа опремени околу 20.000 училишта. Овие иницијативи беа развиени и спроведени од Министерството за национално образование, со поддршка на Централниот сервис за обука на учителите. Во 2009 година беше воведена нова наставна програма, во која користењето на ИКТ во училиниците беше задолжително. Дополнителните измени во законите за образование овозможија создавање различни дигитални образовни ресурси и електронски учебници. Во април 2012 година Советот на министрите на Полска ја усвои владината програма за дигитални училишта, која вклучуваше креирање отворени електронски учебници за основното и за средното образование²². Понатамошниот развој на оваа политика беше овозможен со продолжување на програмата за учебници и планираното развивање на дополнителните отворени ресурси до 2020 година.

СЛОВЕНИЈА

Втор забележителен случај во примената на ООР е Словенија. Во септември 2015 година во Република Словенија беше усвоена „Националната стратегија за отворен пристап до научните публикации и истражувачки податоци 2015—2020“, што беше крупен чекор кон имплементирањето на ООР во оваа земја. Во рамките на овој владин план, во еден од најважните делови се предвидува сите научни публикации, истражувања или монографии кои се финансирани од јавни пари да мора да бидат јавно достапни за сите. Исто така, не смеат да постојат скриени трошоци или пречки за пребарување, освен за податоците кои можат да ја нарушат државната безбедност, приватноста или друго авторско право од публикација што не е финансирана од јавни пари.

Еден од најкрупните проекти за ООР во Словенија е [OpeningUp Slovenia](#)²³, проект кој засега опфаќа околу 20-тина потпроекти кои вклучуваат бази на ресурси, образовни материјали, научни атласи и прирачници за речиси сите нивоа на образование²⁴.

Главна цел на иницијативата е да се следи, колку што е можно поблиску, и да се надополнува проектот на Европската комисија „Отворање на образованието“, односно европската агенда за стимулирање висококвалитетни, иновативни начини на учење и настава преку нови технологии и дигитална содржина. Овој проект во Словенија е креиран и поддржан според моделот „од врвот надолу“, како нова иницијатива во која Словенија, како прва европска држава членка, се обиде да создаде уникатен едукациски

²²Во Полска, родителите и старателите се одговорни за купување на учебниците и тие, вообичаено, чинат од 60 евра до 120 евра (по ученик) годишно. Покривањето на овие трошоци беше клучен фактор за поддршката на проектот на отворени учебници од страна на владата, со што - според Министерството за образование - на родителите само во првата година им се заштедиле 24 милиони евра, додека вкупните годишни заштеди до 2020 година изнесувале 168 милиони евра.

²³<https://www.ouslovenia.net/>

²⁴<https://www.ouslovenia.net/project/>

систем во целата земја, преку принципот на отворено образование. Изведувачот на овој крупен проект е коалиција на речиси сите словенечки универзитети, стручни образовни институции, како и технички, истражувачки и индустриски партнери. Целта е да се истражат начините за креирање отворен образовен систем паралелно со формалниот, да се развијат иновативни проекти и да се аплицира за средства на Европската комисија во врска со ИКТ и новите начини на отворено образование.

За оваа цел, партнерите од OpeningUp Slovenia аплицираат одделно или како конзорциум за средства преку новите програми Еразмус +, Хоризонт 2020 и преку структурните фондови на ЕУ, а во исто време продолжуваат со развојот на проекти со користење на сопствени ресурси. Иницијативата вклучува 12 учесници од бизнисот, академијата, истражувачките центри, формалното образование, како и владата, а оваа стратегија за развој беше поддржана од 40 институции и други субјекти.

АВСТРИЈА

Во Австрија, во рамките на проектот „[Отворено образование Австрија - напреден ООР модел](#)²⁵“, е изготвен општ пакет на ООР за австриските универзитети, под раководство на Универзитетот во Виена. Овој проект вклучува голем број иницијативи на институциите за ООР, со цел тие да се консолидираат или да се интензивираат. Партнерот во овој проект, „Forum Neue Medien in der Lehre Austria“, е одговорен за развојот на развојните фази и за вмрежување на ООР активностите на австриските универзитети.

САД

За споредба, да ги разгледаме и состојбите во САД, како пример на земја каде што приватното образование ги диктира образовните трендови. Овој модел се заснова на иницијација на приватни проекти кои потоа се обидуваат да се прошират и да се поврзат. Учебниците и различните учебни помагала се еден од најскапите ресурси во и онака скапото образование во САД и се главен товар за студентските буџети. Постои одреден монопол за објавување учебници, што овозможува континуирано зголемување на нивните цени. Сепак, благодарение на ООР, се јавуваат решенија за овој проблем²⁶. Постепено се зголемува бројот на универзитетите кои ги зголемуваат базите на податоци и ресурсите за слободна употреба.

Во 2012 година Универзитетот Рајс го отвори OpenStax²⁷, база на висококвалитетни образовни материјали и алатки кои им овозможуваат на студентите пристап до

²⁵<https://www.openeducation.at/home/>

²⁶ Feldman, T (2018), *OER in Practice, Creative Commons USA* (online), пристапено на 22.10.2020, достапно на <https://creativecommonsusa.org/?p=1215>

²⁷<https://openstax.org/>

материјали за учење без трошоци. Студентите можат да користат отворени учебници со меѓународна лиценца „Кријатив комонс“ со атрибуција 4.0. Денес учебниците на OpenStax се користат на околу 50 % од универзитетите во САД и во повеќе од 100 земји во светот.

Многу универзитети почнаа да ги прифаќаат ООР, а многу поединци, наставници и истражувачи се придружуваат кон овие нови иницијативи, со цел да помогнат во покривањето на трошоците за нивните курсеви. Колеџот Тајдвотер (Tidewater Community College-TCC) нуди дел од студиите во кои нивните студенти не плаќаат ништо за своите книги. Овој колеџ информираше дека успеал да ги намали трошоците на студентите за 25 %. Универзитетот Тексас во Арлингтон е, исто така, голем поборник за ООР, преку нивните проекти и активности за подобрување на отворениот пристап во образованието.

Исто така, Државниот универзитет на Флорида почна да им нуди грантови за учебници на наставниците кои се подготвени да ги прифатат принципите на ООР на нивните курсеви.

Во САД развојот на ООР е главно сведен на поединечни иницијативи и проекти кои постепено ја докажуваат придобивката од овој пристап. Еден од позначајните ООР проекти е и „Open American²⁸“, кој засега овозможува пристап до учебници и материјали за повеќе од 20 курсеви. Повеќето универзитети во светот кои се посветуваат на проектот на ООР почнуваат „од нула“ и се изведуваат од самиот наставен кадар, а не од администрацијата - како државна, така и универзитетска. Постојат дури и примери каде што самите студенти ги започнуваат и зацврстуваат ООР-проектите.

ООР не им нудат само финансиски заштеди на студентите од високото образование, туку позитивно влијаат врз резултатите на студентите во текот на нивните студии. Универзитетот во Џорџија спроведе студија која ги спореди оценките на 21.822 студенти запишани на осум додипломски курсеви помеѓу 2010 и 2016 година. Таа откри дека студентите на кои им биле овозможени ООР на почетокот на семестарот постигнале значително подобри оценки од оние кои немале таков пристап кон учебните материјали²⁹.

Овие примери појасно ги дефинираат принципите кои се особено важни за примената на ООР во образовните системи и кои ги потврдуваат следниве заклучоци:

- Отворениот пристап до научните и образовните содржини е во интерес на општеството во целина;
- Отворениот пристап до научните и образовните содржини е во интерес на економијата;
- Научните и образовните содржини кои имаат отворен пристап го градат националното, но и глобалното научно-образовно богатство.

²⁸<https://edspace.american.edu/open/>

²⁹ Lestch, Korinne (2018), „OER shown to improve grades, not just cut costs“, Edscoop (online), пристапено на 25.10.2020, достапно на <https://is.gd/S7uEnW>

5. Дигиталните образовни платформи и онлајн наставата во Северна Македонија

5.1. Општи состојби

Со прогласувањето на ковид-пандемијата од страна на Светската здравствена организација (СЗО), образовните активности добија сосема поинаков тек и образовниот систем мораше во краток рок да се престрои и да се приспособи на новите услови на ограничено движење и затворање на образовните институции. Во првите неколку месеци од пандемијата, наставата за сите степени на образованието се префрли на онлајн платформите. Со почетокот на новата учебна година, на 5 октомври 2020 година, дел од пониските одделенија (1-3) во основното образование добија дозвола да изведуваат настава со физичко присуство, во зависност од епидемиолошките услови, додека преостанатиот дел од образовните рамништа продолжија со онлајн настава.

Постоечките економски нееднаквости беа причина за пад на квалитетот на образованиот процес, а поради слабата економска состојба на семејствата одреден број ученици не беа во можност да ја следат онлајн наставата. Наставниот кадар и училиштата беа принудени во кус рок да спроведат низа активности за кои, во најголемиот број случаи, немаа претходна обука и подготовка. Покрај проблемите од техничка и од организациска природа, недоволната подготовка и координација доведе до изразено незадоволство во забележителен број случаи - како кај наставниците, така и кај учениците и кај родителите.

Клучен проблем за завршувањето на претходната и почетокот на новата учебна 2020/21 година беше лошата ситуација со техничките помагала, нестабилната интернет конекција и недостигот на лаптопи и компјутери кои се неопходни за одржување на онлајн наставата. Според податоците од истражувањето на Метаморфозис од 2020 година³⁰, нешто помалку од половина од учесниците (44,5 %) пријавиле дека користат сопствен лаптоп за изведување на онлајн наставата и за другите службени активности.

Исто така, според ова истражување, 84,9 % од наставниот кадар во комуникација со учениците користи приватни имејл адреси, што е особено проблематично, особено од аспект на заштитата на личните податоци на учениците малолетници. 31,6 % од наставниците потврдиле дека во своите училишта немаат достап до интернет конекција.

Во значителен број семејства со повеќе деца кои се ученици во основно и во средно образование, сериозен проблем е напоредното користење на техничките помагала, така

³⁰Фондација Метаморфозис (2020), „Состојбите и предизвиците за спроведување онлајн настава во основните училишта - Извештај од истражување“, Метаморфозис – фондација за интернет и општество, Скопје, РСМ [онлајн], достапно на https://metamorphosis.org.mk/izdanija_arhiva/sostojbite-i-predizvicite-za-sproveduvanje-onlajn-nastava-vo-osnovnite-uchilishta/ (пристапено на 18.11.2020).

што најчесто само еден од учениците во семејството бил во можност да ја следи онлајн наставата.

Од друга страна, 70 % од наставниците кои ја спроведуваат наставата на друг јазик (различен од македонскиот) или комбинирано (на македонски и на друг јазик) го потврдуваат недостигот на образовни ресурси на јазиците на помалите заедници во Македонија. Во однос на учебниците и другите образовни ресурси, високи 93,9 % од испитаниците се согласуваат дека за успешна онлајн настава е потребно целосно или делумно адаптирање на учебниците.

Од крајот на септември 2020 година беше активирана веб-страницата на Единствената национална платформа за онлајн учење на адресата www.schools.mk, која и покрај одредени иницијални проблеми засега се користи успешно за одржување на онлајн наставата. Со ова беа исполнети барањата и потребата за оптимизирана и унифицирана платформа за онлајн настава. Практиката и искуствата од работењето ќе покажат колку таа го олеснува одржувањето на онлајн наставата во различни заедници со ограничени технолошки ресурси, како и кога станува збор за лицата со послаби ИКТ-вештини. Другите клучни препораки кои беа поставени во периодот пред почетокот на новата учебна година допрва треба да се консолидираат и да се подобруваат, особено во делот на обезбедувањето електронски уреди и стабилен интернет за учениците, особено за оние од социјално ранливите категории и од повеќедетните семејства. Исто така, неопходно е надградување на ИКТ-инфраструктурата во основните училишта, особено во руралните средини.

Искуствата од претходната и од тековната учебна година ја потврдуваат потребата од дополнително обучување на наставниот кадар и натамошно инвестирање во развивањето и унапредувањето на вештините на наставниците за користење на дигиталните уреди во онлајн наставата. Токму во овој сегмент и поради засиленото користење на дигиталните уреди во наставата, концептот на ООР добива на значење. На долгорочен план, тој може да помогне во изведувањето на онлајн наставата, особено во поглед на достапноста на образовните материјали за сите ученици, како и за учениците кои следат настава на јазиците на мнозинските заедници. Неопходно е натамошно промовирање на користењето на отворените образовни ресурси (ООР), како структурна компонента во онлајн наставата, но и како дополнителна или алтернативна опција на класичните учебници и наставни помагала. ООР се многу важни во руралните средини, каде што традиционалните образовни ресурси не се секогаш и целосно достапни. За целосно искористување на потенцијалот на ООР се потребни дополнителни измени во регулативата, со кои ќе се овозможи нивна непречена употреба во училишната средина и нивна вклученост во наставните стратегии и планови.

Секако, неопходна е и континуирана техничка поддршка на училиштата и на наставниот кадар за успешно спроведување на онлајн наставата. Посебно внимание треба да се посвети на потенцијалните опасности за малолетните корисници на дигиталните алатки

во образовниот процес, особено во делот на заштитата на личните податоци на сите инволвирани во наставниот процес.

Во дадените околности станува јасно дека е неопходно дополнително реструктурирање на онлајн сервисот „е-учебници“, со цел да се постигне поголема отвореност во соработката со авторите. Од големо значење е потпишувањето одделни договори со авторите на електронските изданија, со што би се подобриле состојбите на овој план и би се создала подобра поддршка во делот на изведувањето на онлајн наставата. Законски дефинираниот отворен пристап до учебниците треба да стане интегрален стратешки дел на плановите, програмите и концептите што ги развива и спроведува Бирото за развој на образованието, во рамките на своите надлежности.

5.2. Можности и препораки за вклучување на отворените образовни ресурси во редовната настава

Образованието има статус на јавно добро и неспорен јавен интерес, потврден од уставната норма која упатува на оптимално ангажирање на институциите на државата во спроведувањето на ова граѓанско право. Позитивна одлика на постојниот образовен систем е тоа што тој - во концепциска, нормативно-правна и во финансиска смисла - поседува основа за надградба и не ги блокира можностите за отворен пристап до образовните ресурси. Образованието има статус на јавен интерес, а учебникарството е непазарна активност.

Во таа насока, можат да се наведат следниве заклучоци и препораки, со цел полесно да се одредат главните насоки и подобласти за имплементација на овие права:

- Неопходно е збогатување на содржините и на бројот на застапените области во рамките на т.н. образовно-научни онлајн-архиви, како и слични веб-сервиси што ги развиваат државните институции, локалните, приватните, странските и меѓународните субјекти од областа на образованието, науката, меѓународната соработка и ИКТ. Потребна е нивна натамошна и понапредна стандардизација, за да се овозможи нивно полесно вмрежување и пребарување. Ова се однесува пред сè на поголемите проекти на образовните институции, како „е-учебници“, Националната платформа за учење на далечина, електронските библиотечни архиви и др.

- Зголемувањето на фондот на достапни онлајн материјали, како што покажаа искуствата од некои земји (Словенија, Полска и др.) кои се наведени во овој контекст, ќе го подобри квалитетот на образованието. Образовните институции (Министерството, БРО и другите јавни чинители и учесници) треба да ги прошират фондовите на електронски образовни материјали, не само во форма на учебници, туку и во форма на други материјали кои се

многу важни за образованието (практични вежбанки, дополнителна литература за наставниците, софтвер за настава и вежби со учениците, аудиокниги и материјали и др.).

- Ова е особено важно во контекст на предизвиците со онлајн наставата што се одвива поради пандемијата во 2020 година. Зголемувањето на ресурсите (во електронска форма) за образовниот процес сега има поголема важност од кога било порано, како и подобрувањето на технолошката опременост на образовните институции со компјутерски уреди и стабилни интернет конекции. Со горенаведеното би се покрил јазот и недостигот од доволно образовни материјали, а наставниот кадар (наместо да биде препуштен на лични иницијативи и импровизации) би добил база на материјали која потоа може поефикасно и креативно да се користи и да се надополнува.

- Концептите на ООР треба да се вградат во законската регулатива за изведување на наставата и на образовниот процес во РСМ. Покрај повикувањето на меѓународните декларации, оваа област треба дополнително да се развива, преку стратешко и системско имплементирање на ООР во образовниот систем во Македонија, за што веќе постои одредена основа и обучени човечки ресурси. За жал, не постои доволно проширена информираност и колективна свест за потенцијалот за користење на лиценците на „Криејтив комонс“ (Creative Commons) и можноста за нивна употреба во рамките на „е-учебници“ и другите образовни материјали.

- Во постоечките услови се наметнува потребата од промени и во Законот за авторските и сродните права, кој ги дефинира правата на авторите на учебниците (како во печатена, така и во електронска форма). Авторот има право да забрани или да дозволи користење на неговото дело, освен во поинакви случаи предвидени со овој закон. Во Законот за авторското право и сродните права треба да се вгради одредба за авторство, во контекст на јавен интерес и на јавни финансии, а од друга страна треба да се унапреди и правото на отворен пристап до делата од јавен интерес, особено кога се работи за образовни материјали и средства. Слободното умножување и дистрибуцијата се од суштинско значење за слободниот пристап до учебниците и за ООР во целина. Законот ги прифаќа придобивките на информатичката технологија за лесно и бесплатно умножување на материјалите, посочувајќи дека умножувањето може да се врши и преку „складирање на делото во електронски облик“, а треба дополнително да се прецизираат можностите и условите за ставање на располагање на делата за некомерцијална употреба од страна на јавноста.

- Исто така, дигитализацијата на библиотечниот фонд е во состојба статус кво, по неколку проекти и иницијативи од почетокот и средината на минатата деценија. Онлајн пристапот до образовните и научно-истражувачките материјали во голема мера би го подобрил и образовниот и научно-истражувачкиот процес. Овој фонд може да опфаќа различни материјали - научни публикации, билтени, зборници, магистерски и докторски трудови, како и низа други материјали кои значително би ги подобриле состојбите на овој план.

- Се препорачува дигитализација и отворање на архивите на образовно-научните материјали кои се поддржани од јавните давачки на граѓаните. Се препорачува конвергирање и интензивирање на активностите за објавување на научните трудови кои се архивирани во форма на магистерски трудови, докторски тези, статии во зборници, периодични списанија на научно-образовните институции и нивно приопштување за лесно и слободно некомерцијално користење³¹.

³¹Законот за авторските и сродните права дозволува користење на авторско дело без плаќање надоместок, во случаи како што е „времено умножување“ или кога „умножувањето е од минлив карактер“ и кога „умножувањето само по себе нема независно економско значење и чија единствена цел... е да овозможи пренесување податоци во мрежа.“, како и во случаи кога „умножувањето се врши од страна на... образовни институции, заради остварување на нивната дејност и без непосредна или посредна економска или комерцијална цел“.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Бабунски, К., Јашари, Б., и др. (2016), „Можности за законска имплементација на отворените образовни ресурси (ООР) во Република Македонија - Документ за јавни политики“, Фондација за демократија на Вестминстер, Скопје.

D'Antoni, S. and Savage, C. (ed.) (2009) „Open Educational Resources – Conversations in Cyberspace“, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France.

Feldman, T. (2018), „OER in Practice, Creative Commons USA“ (online), пристапено на 22.10.2020, достапно на <https://creativecommonsusa.org/?p=1215>

Фондација Метаморфозис (2020), „Состојбите и предизвиците за спроведување онлајн настава во основните училишта - Извештај од истражување“, Метаморфозис – фондација за интернет и општество, Скопје, РСМ.

Lestch, Korinne (2018), „OER shown to improve grades, not just cut costs, Edscoop (online)“, пристапено на 25.10.2020, достапно на <https://is.gd/S7uEnW>

Џигал, С. (2010), „Отворени образовни ресурси во Македонија“, Метаморфозис, Скопје.

UNESCO (2019), „Recommendation on Open Educational Resources (OER)“, достапно на <https://is.gd/J8n5tA> (пристапено на 21.10.2020).

ЗАКОН ЗА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ – „Службен весник на Република Македонија“ бр. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015 и 30/2016.

ЗАКОН ЗА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ - „Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015 и 30/2016.

ЗАКОН ЗА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ - КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ - „Службен весник на Република Македонија“ бр. 35/2008; 103/2008; 26/2009; 83/2009; 99/2009; 115/2010; 17/2011; 51/2011; 123/2012; 15/2013; 24/2013; 41/2014; 116/2014; 130/2014; 10/2015; 20/2015; 98/2015; 145/2015; 154/2015 и 30/2016.

ЗАКОН ЗА УЧЕБНИЦИ ЗА ОСНОВНО И СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ - „Службен весник на Република Македонија“ бр. 98/2008, 99/2009, 83/2010, 36/2011, 135/2011, 46/2012, 24/2013, 120/2013, 29/2014, 146/2015, 217/2015, 30/2016 и 21/2018.

ЗАКОН ЗА АВТОРСКОТО ПРАВО И СРОДНИТЕ ПРАВА – „Службен весник на Република Македонија“ бр. 115/10, 140/10, 51/11, 147/13, 154/15 и 27/16

ИНДЕКС НА КРАТЕНКИ:

БРО – Биро за развој на образованието

ДЗС - Државен завод за статистика

ЕК – Европска комисија

ЕКТС – Европски кредит трансфер систем

ЕУ – Европска Унија

ИКТ – Информациско-комуникациски технологии

МИОА - Министерството за информатичко општество и администрација

МОН – Министерство за образование и наука

НУБ - Националната и универзитетска библиотека

ОДОС - Отворени дигитални образовни содржини

ОП – Отворен пристап

ОР – Образовни ресурси

ООР – Отворени образовни ресурси

СЗО – Светска здравствена организација

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

37.014.1:004.738.5(497.7)

ЏИГАЛ, Сеад

Вклучување на отворените образовни ресурси во образовниот процес [Електронски извор] : анализа на можности и препораки / [автор Сеад Џигал]. - Скопје : Фондација Метаморфозис, 2020

Начин на пристапување (URL): <https://www.metamorphosis.org.mk>. - Текст во PDF формат, содржи [34] стр. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 30.11.2020. - Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр.

[25-26]

ISBN 978-608-263-049-6

а) Отворени образовни ресурси -- Македонија

COBISS.MK-ID 52598021

Вклучување на отворените образовни ресурси во образовниот процес by Сеад Џигал is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).